

Reescriptures del mite de la dona d'aigua en la cançó contemporània

Xavier Hernández-i-Garcia

Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana,
Universitat de València

xavier.hernandez@uv.es

<https://orcid.org/0000-0003-3304-2429>

RESUM

El mite de la dona d'aigua és una part essencial del nostre patrimoni etnopoètic. Arreu dels Països Catalans trobem llegendes sobre aquests éssers fantàstics, també anomenades encantades, goges, nimfes o fades. L'aigua hi és vista com un element generador de vida i, per tant, associat a la fertilitat, l'exuberància, el misteri i la sensualitat. Les dones d'aigua són d'una gran bellesa i guarden tresors meravellosos, però també poden ser perilloses per als humans. El mite ha arribat a l'actualitat en múltiples versions i ha sigut incorporat a la literatura per autors com Jacint Verdaguer, Josep Sebastià Pons, Miquel Costa i Llobera o Miquel Martí i Pol. A partir dels anys seixanta, en l'àmbit de la cançó, trobem adaptacions d'aquests textos fetes per cantautors com Teresa Rebull, Maria del Mar Bonet o Marala. Paral·lelament, grups de folk com Xaloc Música o Nou Romancer han musicat les rondalles tradicionals en què apareixen aquests éssers. En els darrers anys, tanmateix, és quan sorgeixen reescriptures més lliures del mite, que han fet grups com La Gossa Sorda, Clara Peya o Txell Sota, i que hi aporten una visió feminista en què aquesta criatura és vista com un exemple de dona lluitadora, lliure i empoderada.

PARAULES CLAU

mite; reescriptures; cançó; dona d'aigua; folklore

ABSTRACT

The myth of the dones d'aigua (water women) is an essential part of Catalan ethnopoetic heritage. Throughout the Catalan Countries there are legends about these fantastic figures, also known as encantades, goges, nimfes or fades. In this myth, water is seen as a life-generating element and is thus associated with fertility, exuberance, mystery and sensuality. The dones d'aigua are of great beauty and hold wonderful treasures, but they can also be dangerous to humans. The myth has been handed down in multiple versions and has been incorporated into literature by authors such as Jacint Verdaguer, Josep Sebastià Pons, Miquel Costa i Llobera and Miquel Martí i Pol. Since the 1960s, in the field of song, we find adaptations of these texts by singer-songwriters such as Teresa Rebull, Maria del Mar Bonet or Marala. In parallel, folk groups such as Xaloc Música or Nou Romancer have set to music the traditional fables in which these characters appear. In recent years, however, bands such as La Gossa Sorda, Clara Peya or Txell Sota have produced more free rewritings of the myth, which provide a feminist view of this creature as an example of a fighting, free and empowered woman.

KEYWORDS

mythology; rewriting, song; dona d'aigua; folklore

REBUT: 01/02/2023 | ACCEPTAT: 28/02/2023

1. La dona d'aigua

Les dones d'aigua són definides pel *Diccionari català-valencià-balear* com uns «éssers fantàstics femenins que es consideren com a habitants de pous, fonts, balnes subterrànies i altres llocs on hi hagi aigua. Se'ls atribueix una gran bellesa i la possessió de grans riqueses, com també una intervenció generalment benèfica en els afers dels homes» (Alcover; Moll 1993). El terme *dona d'aigua* també hi apareix com a sinònim de *goja*, «dona fabulosa de la qual diuen que habita dins l'aigua o dalt les muntanyes i que surt a treballar o a dansar de nits i no es deixa veure de dia» (Alcover; Moll 1993); *aloja*, «Fada, dona fantàstica habitadora de les muntanyes segons la mitologia popular» (Alcover; Moll 1993), i *fada*, «Dona imaginària a la qual s'atribueixen fetilleries i influències bones o dolentes per art màgic» (Alcover; Moll 1993). Com podem observar, la definició de «dona d'aigua» és la més completa i específica que ofereix el diccionari: les dones d'aigua sempre estan relacionades amb l'element aquàtic, mentre que la «goja» pot habitar també «dalt de les muntanyes», territori exclusiu de l'«aloja». A més, la dona d'aigua posseeix una gran bellesa i moltes riqueses, i intervé favorablement per als homes, mentre que les altres criatures poden tindre una influència tan bona com dolenta.

En el *Costumari català*, Amades (2001: 134) les relaciona amb la nit del 23 de juny, en què «encantades, dones d'aigua, goges, aloges, i d'altres éssers fantàstics femenins, treuen i estenen la bugada, blanquíssima com la neu, al peu de les boques de llurs coves i cataus i vora de les aigües dels gorgs on viuen». Segons aquest autor, el mortal que aconsegueix agafar una peça de roba de les *encantades* —terme també sinònim de *dona d'aigua*— té la felicitat i la riquesa garantides per a tota la vida. Tanmateix, Amades ens adverteix que furtar una peça de roba a una encantada pot ser molt arriscat. Si aquestes criatures l' enxampen, et poden llençar a l'aigua i submergir-te en les profunditats del gorg o del llac que habiten. A l'estany de Lanós, al Pirineu Oriental, celebren orgies i l'home que s'hi apropa pot quedar engolit per les aigües i encantat per a sempre.

Encantades o *reines mores* són també els noms que aquestes criatures reben en moltes zones del País Valencià, on es conceben com una mena de divinitats femenines que representen l'exuberància, l'esplendor, la bellesa, la seducció, el misteri i la fertilitat en la natura. Joan Borja (2018) destaca que el fet de furtar una peça de roba a una dona d'aigua no sempre genera riquesa, sinó que, de vegades, es recompensa amb la moderació: «el curiós benefici de no ser mai ni massa ric ni massa pobre».

En un estudi recent, Rocas (2022: 90) ha investigat els orígens d'aquesta figura mitològica, que adopta diversos noms i protagonitza diferents tipus de relats, però que reuneix unes característiques comunes que en configuren l'essència. La dona d'aigua sempre és jove, de gran bellesa, cabells llargs i cos esvelt, vesteix robes blanques o transparents i habita a l'interior o a les proximitats d'espais aquàtics d'aigua dolça. A més, posseeix poders màgics i endevinatoris, se la pot observar mentre fa la bugada en hores nocturnes, ballant, jugant dins de l'aigua o pentinant-se la llarga cabellera. Rocas (2022: 91) també identifica quatre motius temàtics recurrents en les llegendes protagonitzades per aquests personatges: la maternitat, el matrimoni, els tresors i objectes màgics, i el sentit tutelar. Les seues trobades amb els humans, amb els quals, de vegades, estableixen vincles sentimentals, tenen sempre un element comú: la transmissió d'una ètica o moral —com el benefici de la moderació mencionat adés.

Les llegendes sobre dones d'aigua sovint presenten moltes semblances amb els seus antecedents mítics, les nimfes de la mitologia clàssica. La celebració d'orgies per part de les encantades de l'estany de Lanós ens pot recordar fàcilment les nimfes mènades o bacants, que acompanyaven Dionís en les seues orgies i que podien ser violentes, si eren enxampades o agredides. També anomenades *nàïades* o *hamadríades*, representaven la feminitat pel seu aspecte seductor i nodridor, ja que s'encarregaven de criar els herois o els infants abandonats (Morel 2009: 112). Eren uns éssers seductors i irresistibles, tant per als humans com per als déus, però també podien raptar les criatures i fer embogir els homes. És per això que simbolitzaven la feminitat inconscient i no es recomanava apropar-se als llocs on vivien a migdia, l'hora en què era més probable trobar-les (Gheerbrant; Chevalier 1997: 682). A més, sovint es relacionaven amb un espai geogràfic concret: eren les divinitats de la font o del curs del riu que habitaven, soles o acompanyades de les seues germanes. Totes les fonts famoses tenien una nàiada amb un nom i una llegenda propis i es consideraven filles de Zeus, d'Oceànide o del déu del riu en què es trobaven. Banyar-se a les seues aigües o beure'n podia curar les malalties, però també podia provocar-ne (Grimal 2009: 377).

Per a Rocas (2022: 94), el personatge de la dona d'aigua en els territoris de parla catalana està clarament influït per les nimfes de la mitologia grecoromana. Totes dues criatures es presenten sota la forma de «noies joves de gran bellesa, amb llargues cabelleres i vestides amb túniques blanques i vaporoses»; tenen poders, com l'endevinació o la fertilitat, i són figures duals, benèfiques i malèfiques a la vegada. Aquesta dualitat prové de l'element que personifiquen, l'aigua, que tant pot ser purificadora i generadora de vida, com brutal i violenta, una característica que també es pot observar en les relacions que mantenen amb els humans.

En ambdues cultures, grega i catalana, trobem mites i llegendes on un humà que ha pogut observar una nimfa amb els seus propis ulls és castigat, veient-se abocat a la bogeria o a la pobresa (entenen per pobresa la infertilitat dels camps) per voluntat d'ella. Però també mostren una voluntat d'establir vincles amb els humans, de contraure-hi matrimoni i crear descendència o simplement de relacionar-s'hi com a membres d'una mateixa societat local —tot i que mai es tractarà d'una relació transversal i l'un o l'altre tindran sempre el control i la capacitat de portar la fortuna o la ruïna absoluta (Rocas 2022: 95).

Convé assenyalar que, tant en la cultura clàssica com en la catalana, el vincle d'aquests éssers mitològics a una font, gorg, llac o riu, reforçava la identitat d'un territori, però també servia per a agermanar diverses regions dins d'una comunitat cultural comuna. En aquest sentit, a Catalunya, podem trobar encara diverses llegendes que uneixen el Principat a les Illes Balears a través d'aquests paratges, com el Gorg Negre de Gualba, al Montseny, que «comunica subterràniament amb l'illa de Mallorca» (Rocas 2022: 95).

Com hem destacat adés, en les narracions clàssiques, les nimfes són més visibles per als humans en lapses de temps curts, com el zenit del dia, mentre que les encantades fan la seua aparició a mitjanit. Per a aquestes criatures, també són importants els equinoccis, els solsticis —quan el seu poder es troba en la seua màxima esplendor— i el cicle lunar, ja que es relaciona amb la feminitat i la fertilitat.

Les nits de lluna plena i de lluna nova esdevenen «especialment perilloses per als humans que s'hi vinculen» (Rocas 2022: 96).

Amb l'arribada del Cristianisme al context català, aquestes figures mitològiques van patir un procés de transvaloració, és a dir, d'adaptació del personatge al nou sistema de valors imperant (Genette 1989: 459). D'una banda, es van reanomenar i sacralitzar llocs i tradicions i, d'una altra, es va prohibir i demonitzar el culte als esperits de la natura (Rocas 2022: 103). El primer procés va portar a la creació de Verges Blaves, vinculades a les fonts d'aigua dolça i a les propietats curatives o miraculoses. També es van adaptar cultes pagans a les creences cristianes. És per això que es considera que rentar-se la cara o el cap durant la nit de Sant Joan preserva de qualsevol mal, embelleix les noies i els proporciona fertilitat. El segon procés, per contra, va associar les dones d'aigua a les fades i a les bruixes, personatges malèfics amb una clara relació amb la màgia negra i el diable.

Es va reduir notablement, per tant, la terminologia dels esperits de la naturalesa i es va simplificar «aglutinant, dins d'un mateix terme, tot un seguit de figures que en un inici no tenien res a veure les unes amb les altres» (Rocas 2022: 104). Aquesta reducció de la terminologia es veu reflectida en algunes llegendes, en les quals les fades prohibeixen als homes amb els quals es relacionen pronunciar les paraules *dona d'aigua* o *dona de fum i aigua*. Xavier Renau (1986: 7-11) explica una llegenda del Montseny en què un terratinent va sorprendre una dona d'aigua nua en un gorg quan es pentinava la cabellera. L'home va aconseguir convèncer-la que es casaren, però ella li va posar la condició que mai li recordara que era una dona d'aigua. El matrimoni va ser feliç i pròsper fins que un dia, en una discussió, l'home ho esmentà i l'encantada va desaparèixer per sempre més i deixà darrere seu unes perles precioses que asseguraren la riquesa de la família.

Aquest autor també reflexiona sobre el procés de transvaloració i remarca que, mentre en les històries clàssiques els llocs d'aigua sempre són *loci amoeni* —espais oberts, agradables i lluminosos—, en les històries més modernes es tracta de llocs foscos, de difícil accés i perillosos. Les dones d'aigua ja no es manifesten en les hores de més llum del dia, sinó en els moments més foscos de la nit. Així, l'aigua deixa de ser un element purificador i passa a ser un indret maleït. A més, les encantades presenten tares i deformitats, provoquen malvestats a les collites i llancen crits sinistres.

En els cicles específicament nocturns, en els quals es conjuga el significat de l'aigua com a manifestació amb el de la lluna com a fecunditat femenina, d'arrel tan primitiva com el culte als déus lunars, els fets succeeixen precisament en el pleniluni, moment de forta lluminiscència. En canvi, la foscor i la tenebra s'han emparat de l'escenari en totes les versions finals: les ombres omplen ara l'espai que abans es reservava per a l'eclosió jubilar (Renau 1986: 20).

A l'edat mitjana és també quan es reforça el valor pedagògic i moralista de les trobades entre els éssers humans i les dones d'aigua. Com assenyalava Rocas (2022: 105), actuen sempre d'acord amb una lògica i una moral rígides que comporten la transmissió d'un sistema de valors en què predomina el respecte i, com hem vist abans, la moderació.

Les dones d'aigua catalanes presenten similituds amb moltes altres criatures aquàtiques de les mitologies populars europees, com les ondines germàniques o

les fades celtes, però també de la península Ibèrica, com les *xanes* asturianes o les làmies del País Basc (Renau 1986: 12-16). Aquestes coincidències no només s'expliquen pel substrat cultural comú, sinó també perquè durant la fixació del folklore en el Romanticisme, molts escriptors foren influenciats per altres cultures a l'hora de transcriure les seues pròpies llegendes (Rocas 2022: 109). Aquestes versions romàntiques són les que recullen molts dels nostres autors, els quals, al seu torn, serveixen d'inspiració dels músics contemporanis.

2. Presència de la dona d'aigua en la cançó contemporània

En la nostra recerca, hem pogut identificar trenta-sis cançons en llengua catalana que fan referència al personatge mitològic de la dona d'aigua en les seues diverses denominacions. Hem començat el corpus a partir de l'any 1959, data en la qual s'inicia la Nova Cançó catalana amb els primers concerts dels Setze Judges al Principat i Raimon al País Valencià (Planas 2012: 25). Per tal de realitzar la tria, hem consultat diversos mitjans especialitzats en música popular, com les revistes *Enderrock* i *Viasona*, que compilen totes les referències discogràfiques en català des dels anys seixanta i la major part de lletres disponibles. També volem agrair l'ajuda de la Dra. Caterina Valriu, que ens va recordar l'existència de l'adaptació de Maria del Mar Bonet del poema de Miquel Costa i Llobera «La cançó de na Ruixa-mantells» (*Jardí Tancat*, 1981). Na Ruixa-mantells és un personatge similar a la dona d'aigua, però exclusivament relacionat amb la mar. Amb tot, és un exemple destacable que ens havia passat per alt per la seua denominació particular.

De les trenta-sis cançons que fan referència a la dona d'aigua només tretze inclouen el nom de la criatura en el títol i quasi sempre hi apareix amb el nom de «dona d'aigua» o «dones d'aigua», a excepció del cas de na Ruixa-mantells; de la cançó «L'aloja», de la Cobla Catalana de Sons Essencials (*L'aloja*, 2016), i de les «Oceanes», de Clara Peya (*Oceanes*, 2017). Hem anomenat aquestes mencions en el títol «referències paratextuals», seguint Genette (1989: 11), que considera paratext tots els elements que envolten el text principal (títol, subtítol, epígraf, prefaci, pròlegs, epílegs, etc.). D'altra banda, hem pogut identificar el mot «dona d'aigua» també en huit cançons més que no l'incorporaven en el paratext, però sí dins del text, per la qual cosa les hem classificat com a «referències intratextuals». Pel que fa a les altres denominacions —goja, nimfa, encantada i aloja—, a més de les paratextuals esmentades adés, només hem pogut localitzar al·lusions intratextuals: set per a «goja», quatre per a «nimfa», dues per a «encantada» i una com a «aloja».

Com es pot observar en la taula 1, a partir del 2014, la denominació «dones d'aigua» en plural comença a ser usada en el títol de les cançons, mentre que, abans del disc de Futimé de Faigs del mateix any, només havia aparegut en singular. A més, els grups que fan referència a aquesta llegenda fan servir generalment el mateix nom per al personatge, malgrat que pertanyen a diferents territoris de parla catalana, com Mallorca (Xaloc Música), el Baix Llobregat (Joan Isaac), les Terres de l'Ebre (Xeic!), el País Valencià (La Gossa Sorda), la Vall d'Aran (Dwayna) o Andorra (Juli Barrero).

Títol	Autor/a	Disc	Discogràfica	Any	Observació
«Dona d'aigua»	Teresa Rebull	<i>Cançons 1969-1992</i>	Nord Sud	2004	Adaptació del poema homònim de Josep Sebastià Pons
«La dona d'aigua»	Xaloc Música	<i>Xaloc Música</i>	Ona Digital	1993	Adaptació d'una rondalla de Pilar Reiona
«Dona d'aigua»	Menaix a Truà	<i>Petits moments d'estricta simpatia</i>	Música Global	2002	Instrumental
«Dona d'aigua»	Joan Isaac	<i>La vida al sol</i>	DiscMedi	2008	
«Dona d'aigua dolça»	Xeic!	<i>Batecs</i>	Autoeditat	2013	
«Dona d'aigua»	La Gossa Sorda	<i>La polseguera</i>	Maldito Records	2014	
«La dona d'aigua»	Malva de Runa	<i>Cor i destral</i>	Picap	2014	
«Dones d'aigua»	Futimé de Faigs	<i>Futimé de faigs</i>	Temps Record	2014	
«Dones d'aigua»	Dwayna	<i>Cuentos sin leyendas</i>	Autoeditat	2019	
«Les dones d'aigua»	Els Folls	<i>Folls 55</i>	Temps Record	2020	
«Dones d'aigua»	Juli Barrero	<i>Líquid</i>	DiscMedi	2021	
«Dones d'aigua»	Cirera	<i>Posidònia</i>	Autoeditat	2021	
«Dones d'aigua»	Txell Sota	<i>Amor casa</i>	Rocket Music	2022	

Taula 1. Cançons amb referències paratextuals a «dona d'aigua» o «dones d'aigua».

Així mateix, els poetes que són adaptats pels grups i cantautors provenen de diversos indrets dels Països Catalans. El primer poema catalogat en la taula 1, «Dona d'aigua», musicat per Teresa Rebull —i després reversionat per Maria del Mar Bonet el 2006 en un disc d'homenatge—, pertany al rossellonés Josep Sebastià Pons. Per la seua banda, com es pot observar en la taula 2, Aucell Cantaire reinterpreta el mallorquí Miquel Costa i Llobera, mentre que el grup català-valencià-balear Marala i els barcelonins Mir i Rui adapten el mateix poema de Miquel Martí i Pol amb un any de diferència.

Títol	Autor/a	Disc	Discogràfica	Any	Observació
«La ciutat dels moixos»	Nou Romancer	<i>El lladre de les taronges</i>	Blau	2000	
«Pantigana»	Labatzuca	<i>Rocanrol</i>	Autoeditat	2004	
«Magma»	Esther Condal	<i>Home</i>	Petit indie	2012	
«La font»	Aucell Cantaire	<i>Poetes</i>	Autoeditat	2015	Adaptació del poema homònim de Miquel Costa i Llobera
«L'aloja»	Cobla Catalana de Sons Essencials	<i>L'aloja</i>	DiscMedi	2016	
«Entre el mar i la muntanya»	Vent Endins	<i>Un moment per aturar-se</i>	Autoeditat	2018	
«Cançó»	Marala (feat. Xarim Aresté)	<i>A trenc d'alba</i>	U98 Music	2020	Adaptació del poema homònim de Miquel Martí i Pol
«Dimecres»	Mir i Rui	<i>Dimecres</i>	Autoeditat	2021	Adaptació del mateix poema de Miquel Martí i Pol amb un títol diferent

Taula 2. Cançons amb referències intratextuals a «dona d'aigua» o «dones d'aigua».

Entre les cançons que fan referència a la dona d'aigua com a *goja* (taula 3), podem destacar l'adaptació que Maria Laffitte fa del «Cant VI» de *Canigó*, de Jacint Verdager, el qual també usa la denominació «aloges», o la recuperació de Guillem Ballaz d'una cançó per a l'instrument tradicional del pandero quadrat. A més, la cançó d'Els Nens Eutròfics, el grup del poeta Josep Pedrals, ens mostra ja des del títol, «El txà txà txà de les bruixes», la confusió existent entre les bruixes i les goges com a éssers de llegenda.

Títol	Autor/a	Disc	Discogràfica	Any	Observació
«Balada de les cinc llunes»	Miquel Pujadó	<i>El temps dels fanals en flor</i>	Cúspide	1982	
«El txà txà txà de les bruixes»	Els Nens Eutròfics	<i>Esquixos ultralleugers</i>	Autoeditat	2009	
«La fada de l'Estany de Banyoles»	La Criatura Verda	<i>De més verdes en maduren</i>	Autoeditat	2010	Adaptació de <i>Canigó</i> , de Jacint Verdager
«Cançó de pandero»	Guillem Ballaz	<i>Projecte pandero</i>	Autoeditat	2012	Adaptació d'una cançó tradicional

Títol	Autor/a	Disc	Discogràfica	Any	Observació
«Amor i mar»	Oasi al Mar	<i>Amars, cançons d'amor i mar</i>	Temps Record	2015	
«La Nadala de l'estany»	La Banda Balca	<i>La Nadala de l'estany</i>	Autoeditat	2016	
«Meandres»	VorAigua	<i>Meandres</i>	Segell Microscopi	2022	

Taula 3. Cançons amb referències intratextuals a «goja».

Hem decidit incloure les *nimfes* (taula 4) dins de la nostra recerca perquè mantenen una relació molt estreta amb les dones d'aigua, fins al punt que es podrien considerar el mateix personatge, com hem vist adés. Convé destacar, en el cas de les cançons que hi fan referència, el tema «Oceanes», de Clara Peya, que no només remet a les «nimfes» intratextualment, sinó que paratextualment al·ludeix a un tipus de nimfa concret, les «oceanes», que, en la mitologia grega, són les nimfes descendents d'Oceà i Tetis. En darrer terme, cal esmentar les dues referències a aquestes criatures com a *encantades* en les cançons «Sempre balla», de Txarango (*Benvinguts al llarg viatge*, 2012), i «El país dels oblidats», de Dani Miquel (*Desfem*, 2020).

Títol	Autor/a	Disc	Discogràfica	Any	Observació
«Joc aigua»	Mercè Torrents, Maria Laffitte	<i>Estimats poetes. Cants de l'esperit</i>	Picap	1995	Adaptació del poema homònim de Josep Carner
«A la platja del Marjal»	Quico el Célio, el Noi i el Mut de Ferreries	<i>Mira bé el que et dic</i>	GMI Records/ DiscMedi	1999	
«Oceanes»	Clara Peya	<i>Oceanes</i>	Temps record	2017	
«La boira [sic.]»	Black Fanegas	<i>El Bosc de Weidenfeller</i>	Aiguamoll Records	2017	

Taula 4. Cançons amb referències intratextuals a «nimfa».

3. Cançons fidels al mite

Les cançons analitzades es poden dividir en quatre tipologies segons la temàtica i el grau de fidelitat que cada versió estableix amb el referent mitològic de la dona d'aigua.

En primer lloc, trobem els grups de música tradicional, com Xaloc Música, Nou Romancer, Guillem Ballaz o la Cobla Catalana dels Sons Essencials, que tenen per objectiu recuperar de la manera més fidel possible les rondalles i llegendes populars, moltes vegades reprenent melodies i lletres tradicionals.

En segon lloc, les adaptacions de Maria Laffitte, Teresa Rebull, Maria del Mar Bonet i Marala, entre d'altres, que mantenen el text original dels poemes de Verdager, Sebastià Pons, Carner, Costa i Llobera i Martí i Pol sense introduir-hi pràcticament cap modificació. El canvi més destacable, en aquest cas, es produeix quan el mitjà original, el poema, pateix un procés de transposició medial pel qual es transforma en un altre mitjà plurimedial, la cançó, que combina poesia i música (Wolf 2015: 462-463). Aquests processos, que podríem estudiar a partir d'una perspectiva intermedial (Rajewsky 2005: 51), també són interessants, però excedirien l'extensió d'aquest article.

En tercer lloc, hem catalogat les versions que s'inspiren en el mite i són molt fidels a les característiques del personatge, però que creen textos nous, com és el cas de les cançons de Quico el Célio, Joan Isaac o Xeic!.

Finalment, la quarta categoria inclouria les adaptacions en les quals es produeix un nou procés de transvaloració i les dones d'aigua passen de ser un personatge moralment ambivalent a convertir-se en un referent positiu relacionat amb la lluita feminista, procés que hem identificat clarament en les cançons de la Gossa Sorda, Clara Peya i Txell Sota.

Les tres primeres tipologies presenten les característiques essencials de la *dona d'aigua* sense grans alteracions. Per exemple, en les cançons «La dona d'aigua», de Xaloc Música, i «La ciutat dels moixos», de Nou Romancer, es fa referència a la prohibició de pronunciar la paraula «dona d'aigua», que han de respectar tots els homes que s'enamoren d'aquestes criatures, si volen evitar que les encantades els abandonen.

Sovint a la font venies
plorant el teu desamor,
perquè ara mai més podries
sentir el batec del seu cor.

Dedins del pou, en sortí
una dona jove i guapa
que allà tot ho adesava
i ell no se'n pogué avenir.

—Garrida, has robat mon cor!

Digue'm qui ets i d'on surts.

—Per tu, dona d'aigua som,
si això dius, no em veuràs pus. [...] (López 1997)

[...] i ell, fora de si,
va trencar el jurament i li digué cridant:

—Dona d'aigua, ignorant!
I ella desaparegué
pronunciats els mots prohibits.

La dona d'aigua fugí
i es va endinsar fins al fons d'aquell gorg.
El cel es va estremir
i, suplicant als déus, plorava el seu marit.

I diuen que, d'amagat,
la dona venia a veure els infants;

besant-los dolçament,
acaronant-los, els cantava el seu lament.

Cada llàgrima del plor
es convertia al matí
en perles de gran valor. (Llull 2000)

Per la seua banda, la cançó de Teresa Rebull, adaptada del poema de Sebastià Pons, situa l'aparició de la dona d'aigua a mitjanit i la descriu com un personatge encisador equipat amb unes tisoires d'or, que la relacionen, d'una banda, amb la faena de filadora que li atribueixen algunes llegendes¹ i, d'una altra, amb la possessió de grans tresors.

Clar de lluna en l'alta nit
La dona d'aigua que ha eixit
Amb ses fines estisoires,
Tot vagant ha repetit
Paraules encisadores: [...]

«I per prova de l'amor,
Vos deixaré com record
Ma mirada d'esmaragda
I les estisoires d'or
Que perlegen dins ma falda».

Clar de lluna en l'alta nit
La dona d'aigua que ha eixit. (Sebastià 2004)

També a «La font», poema de Costa i Llobera musicat per Aucell Cantaire, la dona d'aigua es mostra realitzant una de les seues activitats prototípiques, pentinar-se els cabells al costat d'una font. La descripció de la criatura com a blanca i amb la cabellera rossa també concorda amb el mite. En aquest cas, però, és una donzella, i no un home, qui demana riqueses a la criatura mitològica.

Asseguda ran de l'aigua,
Ran de l'aigua d'una font,
Está la blanca donzella
Pentinant sos cabells d'or.
—¡Ay! dona d'aigua qu'habites
Dins la fonteta del bosc,
Ton mirall diu que som bella,
Però pobra com les flors.— [...]
—¡Ay dona d'aigua si'm davas
Perles fines y tresors,
Jo reina d'amor seria
Dins un castell com un sol!— [...] (Costa i Llobera 2015)

En canvi, en la «Cançó de na Ruixa-mantells», versionada per Maria del Mar Bonet a partir del mateix poeta, el personatge mitològic és malvat i atreu l'estimat de la protagonista cap a la mar, on morirà ofegat. La identificació entre l'ésser mitològic i l'element aquàtic, en aquest cas, és evident.

La mar el volia, jamai associada

¹ Probablement a causa de la influència de les *moires* grecollatines (Rocas 2022: 97).

de vides, fortunes, tresors i vaixells;
i d'ell va fer presa dins forta ventada
Na Ruixa-mantells. (Costa i Llobera, 1980)

Per la seua banda, les cançons de la tercera tipologia, amb textos originals, solen centrar-se en una característica del mite que poden explorar poèticament. És el cas de Joan Isaac, que usa el personatge de la dona d'aigua per a explorar-ne l'ambivalència mitjançant un seguit d'antítesis.

Dona d'aigua,
Onada serena,
Tempesta perfecta,
Miratge d'oasi,
Rosa de sal,
Dona d'aigua,
Misteri insondable,
Arcàngel, diable,
Principi, defici,
Estrella polar.
Dona d'aigua,
Puresa infinita,
De l'alba primera,
M'abrades, m'ofegues,
M'abrades, m'ofegues,
Dona d'aigua,
Nuesa, miracle,
Llavor, santuari
Desig mil·lenari,
D'on beu la feblesa,
De l'home tribal.
Dona d'aigua,
Regal, sacrifici,
Plaer, meravella,
Com mel primerenca,
Trampa mortal,
Dona d'aigua,
Veritat i mentida,
Finestra que s'obre,
Finestra que es tanca,
Oratge de mar. (Isaac 2008)

Per contra, el grup Xeix! és molt respectuós amb la representació de la dona d'aigua, però se centra a explicar una història d'amor feliç en la qual no hi ha cap tabú ni lliçó moral. A «Dona d'aigua dolça», la història s'ubica en un estany enmig del bosc durant la nit de Sant Joan i l'encantada, que té els ulls verds i es pentina els cabells daurats, sedueix el protagonista i el vesteix amb peces de roba blanca.

Cansat d'estar sol en un món endormiscat
es va endinsar en el bosc una nit de Sant Joan.
Caminant i caminant sense saber on anar,
va arribar a un estany i s'hi va voler banyar.

Fora de l'aigua ella l'estava esperant,
emmirallant-lo amb lo reflex dels seus ulls verds,
es pentinava els cabells de color d'or,
en veu baixeta li cantava esta cançó:

Queda't amb mi, deixa enrere tots los teus records,
queda't aquí, i oblida totes les teues pors
que tu i jo nadarem en un món en present
i viurem compartint lo millor del bons moments.

El va seduir, com ningú ho havia fet mai,
amb el seu cos nu innocent, ple d'eterna joventut,
i és que quan la té al voltant tot té una altra dimensió
i li va fer oblidar el món del que havia estat esclau.

El va vestir amb robes blanques com la neu,
li va pintar unes ales de colors.
Mentre dansaven en rotllana per l'estany
en veu baixeta li cantava esta cançó.

Queda't amb mi, deixa enrere tots los teus records,
queda't aquí, i oblida totes les teues pors
que tu i jo nadarem en un món en present
i viurem compartint lo millor del bons moments. (Xeic! 2013)

4. Cançons amb transvaloració

Com s'ha mencionat abans, a partir de 2014 hi ha un increment de cançons que es refereixen a la dona d'aigua i que, a més, ho fan des d'una perspectiva feminista. Aquest any és també quan el grup pegolí La Gossa Sorda llança el seu últim disc, *La polseguera*, que conté probablement la cançó més escoltada en l'actualitat² sobre aquestes dones de llegenda: «Dona d'aigua». El tema presenta una visió estrictament positiva del personatge que es basa en alguns dels seus atributs mitològics per tal de construir una al·legoria de la lluita feminista actual. Per a La Gossa Sorda, la «dona d'aigua» és un símbol de rebel·lió contra l'ordre establert, de la mateixa manera que ho podrien ser les bruixes, un altre personatge de llegenda que ha patit un procés de transvaloració en l'actualitat.

Decidida a avançar fermament
per damunt de tots els encanteris,
vas deixar anar silencis, mil·lennis
de ferro roent.

En els cabells dus la força del vents
i en la mirada l'estel de l'alba.

Ni submisa, ni cortesana. Guardiania
del temps més present. (Bolufer 2014)

El grup no renuncia a presentar les característiques bàsiques del personatge i relaciona l'encantada amb la maternitat i la sensualitat, amb el cicle de la lluna i de l'aigua, amb la màgia i el misteri, i, fins i tot, amb la possessió de tresors.

² Amb més de 142.000 reproduccions a YouTube [data de consulta: gener de 2023].

Ventre de vida i de besos humits.
Cicle complet de la lluna i de l'aigua.
La decisió, la unitat, la màgia. La dama
dels fills de la nit.
Dona d'aigua.
Esperit rebel del bosc,
criatura de la lluna.
Dona d'aigua.
Sentinella de tresors,
puny encés i esquena nua.

Tanmateix, el component feminista és innegable: les estrofes lliguen la persecució d'aquests éssers mitològics per part del cristianisme amb la discriminació de la dona al llarg de la història.

Perseguida per dogmes de fe,
colpejada al bell mig de l'ànima.
Tu que mai vas baixar la cara
companya, senyora del cel.

La bellesa i la puresa de la dona d'aigua, per tant, no són característiques seductores, sinó qualitats associades a la lluita incansable de les dones al llarg de la història.

Il·lumina la nit dels teus fills
per poder admirar la bellesa.
La bellesa de dona valenta
que trenca l'espill del destí.
Una imatge blanca vola
i creua el cel lliure.
Renaix del temps,
renaix del temps.
Si te la contem, no t'oblides de contar-la
i que la lluita de les dones,
dones d'aigua ens guie.

En aquesta cançó, per tant, s'hi reivindica la llibertat d'aquestes criatures, que gràcies als seus poders tenien independència dels homes i podien decidir sobre el seu cos i el seu mode de vida. Convé remarcar que, al final de la cançó, s'hi introdueix una cançó popular valenciana, que es diferencia musicalment de la resta per la inclusió d'un cor de veus blanques. La lletra d'aquesta fa referència al Barranc de l'Encantada, un paratge natural pròxim al poble de Pego que ha sigut origen de diverses llegendes sobre les dones d'aigua.

I al Barranc de l'Encantà
m'he deixat les espadenyes,
i jo tornaré a per elles
i jo tornaré a per elles
al Barranc de l'Encantà.
Dona d'aigua...
Ama i senyora del teu cos.

Dins d'aquesta reivindicació feminista, s'hi insereix també la cançó «Oceanes», de Clara Peya, que, segons la mateixa autora, «és un homenatge a les dones a través de l'aigua; un crit perquè les dones s'empoderin i res ni ningú els impedeixi ser elles mateixes. L'aigua és calma i fúria, neteja, purificació, l'aigua flueix, és profunditat, immensitat, maternitat, naixement» (Peya 2017). Com podem veure, la cantant tampoc renuncia a la identificació entre aquestes criatures i l'aigua, però sí que critica algunes de les qualitats que s'han associat tradicionalment a les nimfes i a altres dones de llegenda, com el fet de ser fràgils i rosses, i viure en palaus.

En som moltes però minoria,
les que hem entès que el món canvia.
Fa massa que el patriarcat ens obstrueix totes les vies
i mira tu, bastard, covard
si encara creus que la nostra meta és ser donzelles esperant
que arribi un proxeneta. [...]
Que per ser una gran princesa no cal viure en un palau
ni anar sempre amb vestits roses ni fer petons a gripaus
ni ser fràgil, delicada, esperant un príncep blau,
ni ser rossa com fil d'or ni ser sosa fins la mort. (Peya 2017)

Per a Peya, les oceanes són dones que se n'ixen de la norma que ha marcat el patriarcat al llarg de la història; és per això que les relaciona directament amb les bruixes.

Oceanes, les filles de l'aigua,
beuen de tot arreu
per nodrir-se i així alimentar-me.
Les dones d'entranya
de pell dura i esperit transparent
on voler emmirallar-me.
Mirades que es mullen
quan segueixen camins començats per germanes i bruixes
i trenquen esquemes.

La cançó «Dones d'aigua», de Txell Sota, també entén aquestes criatures com un símbol de llibertat que cal reivindicar i vincular a la lluita feminista. El tema ens situa en un món on les dones d'aigua han desaparegut i s'han convertit en granotes d'estany a causa de la demonització que han patit per part dels homes.

Deessa de riu, de gorg i de font,
condemnada a ser mite i llegenda.
El mortal t'ha maleït el cant,
que escampa els secrets de la teva nuesa.
Tornaràs fent l'amor a sang calenta,
tornaràs amb la veritat de la bellesa.
La lluna plena t'enyora
fa masses ànimes que no et veu dansar.
Et van vestir de pell freda
i ara ets granota de l'estany.
Tornaràs fent l'amor a sang calenta,
tornaràs amb la veritat de la bellesa. (Sota 2022)

El jo poètic, però, anuncia la tornada de les dones d'aigua, de les quals forma part com a dona que traça el seu propi camí. En aquesta cançó, també hi trobem elements mítics com la nuesa, el cant i la dansa de l'encantada, que no són vistos com un element de seducció, sinó com una mostra de la llibertat de la dona de llegenda. Així mateix, com en la cançó de Peya, l'aigua és un element poderós del qual les encantades poden fer ús per tal d'aconseguir la seua llibertat.

Som les dones d'aigua,
inundarem les creences,
farem nostre el camí.
Som les dones d'aigua,
remullarem tots els mapes,
farem nostre el destí.

Però aquesta nit hi haurà tempesta
a la casa del Montseny
i tindràs per primera vegada,
la fúria que porta l'aiguat.
Tornaràs fent l'amor a sang calenta,
tornaràs amb la veritat de la bellesa.

Paral·lelament, el tema de Sota estableix una segona relació d'hipertextualitat, aquesta vegada cap a l'hipotext de la novel·la *Solitud* (1905), de Víctor Català, a la qual al·ludeix directament en una citació paratextual que encapçala la lletra de la cançó.

El pastor, sempre tan serè, es torbà lleument.
–Vos hi encaparreu pas, ermitana...¿Vós els hi heu fet pas el perquè...?
Donques, cor net, cap dret... Tot són embuis i dolenteries, mes vingui dia
que Déu se torni per la veritat, i aleshores...
–Però, per què ho fan, pastor? (Català 2009: 306)

A més, dins del text, també hi fa referència quan cita el personatge del «pastor» i menciona la «feina» que la dona d'aigua s'ha trobat. En conseqüència, Sota assimila la criatura mitològica a la protagonista de la novel·la, Mila, que ha d'enfrontar-se a un món hostil i ple de dificultats sense el suport del pastor, l'únic personatge que li proporcionava consol i ajuda.

I així recomences la vida,
amb els cabells despentinats.
Mai més sotmesa ni senyora,
ara ja saps com t'hauràs d'estimar.
De pastors ben pocs en queden,
i molta feina, massa feina, quanta feina
t'has trobat. (Sota 2022)

5. Conclusions

Les trenta-sis cançons analitzades des dels anys seixanta fins a l'actualitat mostren que el personatge mitològic de la dona d'aigua no ha perdut vigència en la cultura contemporània gràcies, en bona part, a l'acostament dels cantautors i grups de música en català, del qual s'ha beneficiat. La major part dels textos estudiats són

adaptacions fidels al mite, de vegades a través de poemes que ja l'aprofiten com a hipotext, en els quals no es produeixen grans processos de transvaloració.

Ara bé, com hem pogut observar, del 2014 al 2022, coincidint amb l'auge del moviment feminista actual, s'incrementen les cançons que fan referència directa a aquests personatges, majoritàriament sota l'apel·latiu de «dones d'aigua», però també amb altres denominacions com nimfa, goja, encantada, aloja o oceana. Si amb l'arribada del Cristianisme als Països Catalans, les dones d'aigua havien patit un procés de transvaloració per tal de ser assimilades a les bruixes i a altres éssers malèfics, en l'actualitat s'ha produït un procés invers que els atribueix unes qualitats positives.

Les cançons de La Gossa Sorda, Clara Peya i Txell Sota recullen trets bàsics del mite i els transformen per a convertir les dones d'aigua en símbols feministes. Així, aquestes criatures deixen de ser personatges sinistres, malvats, bojós o dèbils per a esdevenir dones fortes, alliberades i indomables. També es presenta com un valor la seua independència dels homes, assegurada gràcies als seus poders màgics i la seua relació amb l'aigua, que els dona la fortalesa necessària per a alliberar-se de la persecució que històricament han patit. En definitiva, es rebutja la seua associació amb la mort i la bogeria, amb la mal anomenada «irracionalitat femenina», però es manté la seua capacitat de crear vida i nodrir-la. A més, deixen de presentar-se com a seductores per a esdevenir atractives sobretot pel seu compromís amb la llibertat i amb la lluita feminista. Comptat i debatut, aquestes dones de llegenda, juntament amb les bruixes, adquireixen una nova significació en l'actualitat que els assegura la pervivència en la cultura popular.

Finançament

Vull fer constar que aquest treball s'ha beneficiat de l'ajuda per a la contractació de personal investigador en formació de caràcter predoctoral del Vicerectorat d'Investigació de la Universitat de València i de la subvenció per a grups d'investigació consolidats de la Direcció General de Ciència i Investigació de la Generalitat Valenciana CIAICO/2021/143 per al projecte «Les relacions hipertextuals en la literatura catalana (1939-1983)».

6. Referències bibliogràfiques

- ALCOVER, Antoni Maria; Francesc de Borja MOLL (1993): *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Editorial Moll <<https://dcvb.iec.cat>> [data de consulta: gener de 2022].
- AMADES, Joan (2001): *Costumari català: el curs de l'any*, vol. IV. Barcelona: Salvat.
- BOLUFER, Salvador *et alii*. (2014): «Dona d'aigua». Dins *La polseguera* [CD]. Tavernes Blanques: Maldito Records <<https://www.viasona.cat/grup/la-gossa-sorda/la-polsekera/dona-daigua>> [data de consulta: gener de 2022].
- BORJA, Joan (2018): «Dones d'aigua». *AlicantePlaza* (3 de febrer de 2018) <<https://alicantepiazza.es/dones-daigua>> [data de consulta: gener de 2022].
- CATALÀ, Víctor (2009): *Solitud*. Barcelona: Edicions 62.
- COSTA I LLOBERA, Miquel (1980): «Cançó de na Ruixa-mantells». Dins Maria del Mar BONET: *Jardí tancat* [CD]. Barcelona: Ariola <<https://www.viasona.cat/>>

- grup/maria-del-mar-bonet/jardi-tancat/canco-de-na-ruixa-mantells> [data de consulta: gener de 2022].
- COSTA I LLOBERA, Miquel (2015): «La font». Dins AUCELL CANTAIRE: *Poetes* [CD]. Autoedició <<https://www.viasona.cat/grup/aucell-cantaire/poetes/la-font>> [data de consulta: gener de 2022].
- GENETTE, Gerard (1989): *Palimpsestos. La literatura en segundo grado*. Madrid: Taurus.
- GHEERBRANT, Alain; Jean CHEVALIER (1997): «Nymphes». Dins *Dictionnaire des symboles*. París: Bouquins, p. 682.
- GRIMAL, Pierre (2009): «Nàïades». Dins *Diccionari de mitologia grega i romana*. Barcelona: Edicions de 1984, p. 377.
- ISAAC, Joan (2008): «Dona d'aigua». Dins *La vida al sol* [CD]. Barcelona: Discmedi.
- LLULL, Carles (2000): «La ciutat dels moixos». Dins NOU ROMANCER: *El lladre de les taronges* [CD]. Palma de Mallorca: Blau <<https://www.viasona.cat/grup/xaloc/camins-i-rondalles/la-dona-d-aigua>> [data de consulta: gener de 2022].
- LÓPEZ I SASTRE, M. Pilar (1997): «La dona d'aigua». Dins XALOC MÚSICA: *Camins i rondalles* [CD]. Bunyola: Ona Digital <<https://www.viasona.cat/grup/xaloc/camins-i-rondalles/la-dona-d-aigua>> [data de consulta: gener de 2022].
- MOREL, Corinne (2009): «Nymphes». Dins *Dictionnaire des symboles, mythes et croyances*. París: Archipoche, p. 112.
- PEYA, Clara (2017): «Oceanes». Dins *Oceanes* [CD]. Terrassa: Temps Record <<https://www.viasona.cat/grup/clara-peya/oceanes>> [data de consulta: gener de 2022].
- PLANAS, Xevi (2012): «Joan Fuster i la Nova Cançó». Dins Ferran CARBÓ (ed.): *Joan Fuster i la música*. València: PUV, p. 23-33.
- RAJEWSKY, Irina O. (2005): «Intermediality, Intertextuality, and Remediation: A Literary Perspective on Intermediality». *Intermedialités* núm. 6 (tardor): 43-64.
- RENAU, Xavier (1986): *La dona d'aigua. El mite de la nimfa dels gorgs interpretat de nou*. Barcelona: AltaFulla.
- ROCAS, Júlia (2022): «Orígens i influències culturals de la figura de la Dona d'aigua». *Scripta: revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna* núm. 20: 89-111.
- SEBASTIÀ PONS, Josep (2004): «Dona d'aigua». Dins Teresa REBULL: *Cançons 1969-1992* [CD]. Castellar del Vallès: Nord Sud <<https://www.viasona.cat/grup/teresa-rebull/cancons-1969-1992/dona-daigua>> [data de consulta: gener de 2022].
- SOTA, Txell (2022): «Dones d'aigua». Dins *Amor casa* [CD]. Barcelona: Rocket Music <<https://www.viasona.cat/grup/txell-sota/amor-casa/dones-daigua>> [data de consulta: gener de 2022].
- WOLF, Werner (2015): «Literature and Music: Theory». Dins: Gabriele RIPPL (ed.): *Handbook of Intermediality: Literature - Image - Sound - Music*. Berlín, Múnic, Boston: De Gruyter, p. 459-474.
- XEIC! (2013): «Dona d'aigua dolça». Dins *Batecs* [CD]. Autoedició <<https://www.viasona.cat/grup/xEIC/batecs/dona-daigua-dolca>> [data de consulta: gener de 2022].